

УДК 988.06(014)08
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-334-338

ТУРДУГУЛОВ А.Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
ТУРДУГУЛОВ А.Т.
КНУ имени Ж. Баласагына
TURDUGULOV A.T.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0004-0002-5264-1541

А. ТОКОМБАЕВДИН «КАНДУУ ЖЫЛДАР» РОМАНЫ: 1916-ЖЫЛДАГЫ УЛУТ ТРАГЕДИЯСЫНЫН КӨРКӨМ РЕАЛИЗАЦИЯЛАНЫШЫ

РОМАН А. ТОКОМБАЕВА «КРОВАВЫЕ ГОДЫ»: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОСПРИЯТИЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ТРАГЕДИИ 1916 ГОДА

A. TOKOMBAEV'S NOVEL "BLOODY YEARS": AN ARTISTIC REALIZATION
OF THE NATIONAL TRAGEDY OF 1916

Кыскача мүнөздөмө: Макалада 1916-жылдагы улуттук трагедиянын искусствонун бир катар тармактарынын, анын ичинде көркөм адабиятта чагылдырылышы бул ирет акын, жазуучу, драматург, котормочу А. Токомбаевдин “Кандуу жылдар” тарыхый романынын контекстинде каралды. Мында ошол тарыхый окуянын адабий чыгармаларда көркөм реализацияланышында автордун чыгармачылык өзгөчөлүгүнө басым жасалат. Ал трагедиялуу тарыхый окуяны көркөм сүрөттөөдө акындын, жазуучунун жана драматургдун жеке өзгөчөлүктөрү ачылган.

Аннотация: В данной статье рассматривается художественная реализация национальной трагедии 1916 года в контексте романа писателя, поэта, драматурга и переводчика А. Токомбаева “Кандуу жылдар” (Кровавые годы). Акцентируются художественные особенности каждого автора в реализации трагедии такого масштаба, место и роль его творчества в литературном процессе.

Abstract: This article examines the artistic realization of the national tragedy of 1916 in the context of the novel “Kanduu Zhyldar” (Bloody Years) by the writer, poet, dramatist and translator A. Tokombaev. The focus is on the artistic characteristics of each author in the realization of a tragedy of this scale, the place and role of his work in the literary process.

Негизги сөздөр: искусство чыгармалары; көркөм адабияты; тарыхый роман; драма; көркөм стиль; тилдик каражаттар; соцреализм; тарыхый чындык жана көркөм чындык.

Ключевые слова: произведения искусства; художественная литература; исторический роман; драма; художественный стиль; особенности языка автора; соцреализм; исторический факт и художественный вымысел.

Keywords: works of art; fiction; historical novel; drama; artistic style; features of the author's language; socialist realism; historical fact and fiction.

Кыргыз элинин ошондогу тарыхый окуяларын көркөм чагылдыруу маселесинде акындар менен жазуучулар, драматургдар менен кино, театр ишмерлери совет мезгилинде да эгемендүүлүк жылдарда да жакшы эле аракеттерди жасашты. Ал тема искусство чыгармаларынын көбүндө, айрыкча, көркөм адабиятта активдүү трансформацияланды. Тема коммунисттик идеологиянын искусство чыгармаларына койгон талап-критерийлерине бир эсе, ылайык келбеген, экинчи жагынан, бул теманы

көтөрүү опуртал маселе болгонуна карабастан совет мезгилинде эле 1916-жылдагы улуттук – боштондук көтөрүлүшкө арналган ар кандай жанрдагы чыгармалар жазылып келген. Совет мезгилиндеги кыргыз адабиятында Үркүн учурундагы улуттук трагедия искусствонун эң эле таасирдүү тармагы болгон көркөм адабиятта ар кандай жанрларда трансформацияланды дедик. Акындык поэзияда Алдаш Молдонун (Алдаяр Жээнине уулу) «Үркүн» казалы, Ысак Шайбековдун «Азган эл», «Кайран эл», «Кайткан эл» поэма-трилогиясы,

жыйырманчы жылдарда калыптанып, телчигип баштаган кыргыз профессионал жазма адабияттын алгачкы өкүлдөрү Касым Тыныстановдун «Сурачы, досум, сурачы» деген аталыштагы 82 сап ырдан турган көлөмдүү чыгармасы, Касымалы Баялиновдун «Ажар» повести, андан берки жылдарда Мукай Элебаевдин «Бороондуу күнү» аңгемеси, «Кыйын кезең» повести, «Узак жол» автобиографиялык романы, Жусуп Турусбековдун «Ашууда», «Ук, жер жүзү» ырлары, «Ажал ордуна» драмасы, Аалы Токомбаевдин ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» романы...

Ар кандай жанрларда, ар кайсы авторлордун ар кайсы жылдарда жазылган мындай адабий мурстарды бириктирип турган бир гана тема - үркүн темасы, андагы улут трагедиясы эле. Бир эле теманы авторлор ар кандай ракурста, ар кандай абалда бири экинчисинен башкача, өзгөчө ыкмада интерпретациялашты. Мында биринин фонунда экинчи бир автордун жөндөмү чектелип, мааниси, ролу төмөндөп калган жок, не алар ар түрдүүчө сүрөттөгөн трагедиянын мааниси төмөндөгөн жок. Тескерисинче, ар түрдүү жанрдагы ал адабий мурастар бирин экинчиси толуктап, ошондо жүз берген улут трагедиясынын, опуртал окуянын трагизм палитрасын даана, ачык, элестүү берүүдө бири экинчисине көмөк болду. Элдин тарыхында болгон (өткөн) окуянын көркөм адабият менен искусстводо көркөм трансформацияланышынын ички табияты ушундай.

Ал эми постсоветтик мезгилде, өлкө эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бул темага кызыгуу жанданып, ошол окуялардын себеп-натыйжаларын реалдуу чагылдыруу көркөм адабияттын бирден-бир милдетине айланды. **1916-жылдагы улуттук трагедия** темасына арнап, элдин ошондогу азап-тозогун, кыйчалыш драматизмин, трагедиясын жогорку деңгээлде мыкты чагылдыра алышкан. Искусствонун кандай гана тармагы болбосун, анын негизги максаты элдин, улуттун башынан кечирген ар кандай окуяларын, айрыкча, трагедиялуу окуяларын көркөм чагылдыруу милдетин алаарын айткан элек. Мунун бир нече факторлору бар, асыресе, **биринчиден**, ар кандай улуттун басып өткөн тарыхый жолунда ири этаптуу окуялар тарыхый-хронологиялык өнүгтөн гана каралып чектелбей, андай окуялардын адабият менен искусство чыгармаларында көркөм трансформацияланышы мыйзам ченем көрүнүш, мындай болбоого дегеле мүмкүн

эмес. Бул алмуздактан бери жашап келе жаткан заң, мыйзам, жоболор, чыгармачылыктын мыйзам, жоболору. Мындай болбогон бир да улутту жолуктурууга болбойт. Байыркы Вавилон өлкөсү, Маверенахр же Рим империясы, андан бери мезгил, доорлордо өнүгүп, кайрадан кыйрап келе жаткан мамлекеттердин тарыхы, андагы олуттуу окуялар ошол улуттун адабияты менен искусствосунда сөзсүз көркөм чагылдырылган. Кыргыз улуту да ошол салтты улантып келет... **Экинчиден**, тигил же бул тарыхый окуяга тарыхый, социологиялык, этнологиялык, саясий жана идеологиялык баа берүү ар качан бир жактуу, анан жетишсиз болуп келген. Андай окуянын адабият менен искусство чыгармаларында көркөм трансформацияланышы алда канча кызыктуу жана жеткиликтүү болоору талаш жаратпаган аксиомага айланды. Эстеп көрөлүчү, Фридрих Энгельстин түшүнүгү боюнча Онорэ де Бальзактын романдары аркылуу француз элинин турмушу жөнүндө тарыхчылардын, экономисттердин, статисттердин эмгектерине караганда көбүрөөк, кененирээк билүүгө болоорун айткан эле. Бекеринен Лев Толстойдун романдары “адамдын жан дүйнөсүнүн диалектикасын” иштеп чыккан чыгармалар катары бааланбайт... **Үчүнчүдөн**, окуянын тарыхый фактыларын бурмалабай туруп, анын адабият менен искусство чыгармасында көркөм реализацияланышы кыйла элестүү болуп, окуп жаткан адамга жугумдуу болот, андай окуяга таасирленүү артып, андан тийиштүү сабак алууга ыңгайлуу шарт, өбөлгөлөр түзүлөт. Адабият менен искусство чыгармаларынын таасирдүүлүгү да мына ушунда...

Трагизм (трагедиялуулук) – эстетиканын категориясы. Эгерде эстетиканы жалпы адамзаттык баалуулуктардын тарыхый жол менен шартталган маңызы катары, ал баалуулуктарды жаратуунун, кабыл алуу – түшүнүүнүн жана баалоонун критерийлерин иштеп чыгуучу илим тармагы катары кабылдасак, же жөн гана искусствонун теориясы менен методологиясы жөнүндөгү илим катары тааныйсак, анда, талашсыз, искусство чыгармаларындагы (демек, көркөм адабияттагы) эстетикалык категориялар: асылдык (прекрасное), идеяны ашкере даназалоо (возвышенное), комедиялуулук (комическое) трагедиялуулук (трагическое) жөнүндө сөз болушу керек. Эстетика искусствонун табиятын, мыйзамдарын жалпылаштырганы үчүн нормативдүү мүнөзгө ээ. Демек, трагедия –

нормативдүү эстетиканын категориясы. Трагедия – орду толгус жоготуулардан улам кайгы-муң аралаш ырдалган аза ыры. Эстеп көрөлүчү: «кабылан Манас өлгөндө, карагай ыйлап, тал ыйлап, калың журттун баары ыйлап, карап турган дагы ыйлап»... Ырас, өзү идеал кармаган баш каарманын өлтүрүп алып, айтуучу, карагай-талга чейин ыйлатып (табият ыйы), иштин канчалык трагедиялуу экенин, канчалык орду толгус чоң жоготуу экендигин далилдегиси келип отурат...

Улут трагедиясын көркөм формада (эми драмада) мыкты чагылдырган дагы бир этаптуу чыгарма Жусуп Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасы. Драма Жусуптун да, жалпы улут адабиятынын, маданиятынын, искусствосунун да тарыхында этаптуу чыгарма болуп калды. А балким, ошол мезгилде көркөм адабиятта эң эле аз чагылдырылып жаткан актуалдуу темага айланган, 1916-жылдагы улуттук трагедияны көркөм трансформациялаган ошондогу бирден-бир чыгарма катары калды... Эмнеси болсо да сахнага коюу үчүн ылайыкташтырылып жазылган бул драма көлөмдүү келип, көп актылуу, жети көшөгөлүү, жети сүрөттөн турат, катышкан каармандары да көп. Чыгармасына автор «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деген эпитафия коёт. Ошол эл четиндеги, жоо бетиндеги каарман Искендер – намыстуу, кайраттуу жигит. Көптү көргөн, ак сакал карыя Бектур («Ажал ордуна – өмүр» деген ураан-чакырык, жакшы кабар ушул карыянын оозунан айтылат). Кабыл, Зулайка, Кармышак, Зулайканын атасы менен энеси - мына булар Үркүндө качып барып, кытай менен уйгурлардын кордугун көтөргөн эл өкүлдөрү. Каршысында куу болуш Максүт, өкүмдар манап Алымбай, Кулжадагы соодагер, куу Учей-Фу, анын жигити (желдети) Гуан-Сиуа жана башкалар турушат. Булар падыша аскеринин огуна качып, үркүп, өлүмдөн кутулуп, өлбөстүн күнүн көрөлү деп тентип барган элди ого бетер эзген, укугун тебелеген ажал өкүлдөрү эле.

Драманын ички табиятына, мүнөзүнө жараша окуя курч өнүгөт, андагы конфликт да курч, улам өнүгүп, курчуп отуруп, тарс жарылчу кульминация да мыкты иштелген. Ойлордун, пикирлердин, мүнөздөрдүн кагылышуусу андагы ар бир каармандын портретин ачууга баш ийдирилген.

Бул ирет да жамандык жалгыз келген жок. Элдин трагедиясы эми жеринде болуп көрбөгөндөй абалына жетти... Жүрүп олтуруп,

эркиндиктин таңы да атты... Өлүмдү алмаштырган өмүр, «ажал ордуна – өмүр» эми гана салтанат куруп, жаңы жашоо, эркин жашоо күндөрүнөн кабар берип турду. Трагедиялуулуктун табияты илимий методологияда эмне деп айтылчу эле: «Трагедия - скорбная песнь о невосполнимой утрате и радостный гимн бессмертного человека. Именно эта глубинная природа трагического проявляется, когда чувство скорби разрешается радостью, смерть – бессмертием» [2, 38-101-бб.]. Үркүн мезгилиндеги улуттук трагедияны көркөм трансформациялаган «Ажал ордуна» драмасынын финалы ушул.

1916-жылдагы улуттук трагедияны Ж. Турусбеков эки ырында («Ашууда», «Ук, жер жүзү») көркөм трансформациялады. Биринчи качкан элдин жолдо баратып ашуудагы азабын, бөөдө өлүм тапкан («Ашуунун борошолуу бороонунда, баратат дүрдүгүп эл жанталашкан», «бирөөлөр ар кай жерде тонуп өлгөн») кейиштүү тагдырын сүрөттөгөн трагизм ыры болсо, экинчиси көтөрүңкү пафосто (возвышенное) чакырык иретинде жазылган ыр. Мында, улут тарыхындагы болуп көрбөгөндөй апаат күндөр, каргашалуу окуя акындын көзү менен, жүрөгү менен ушундай кабылданып, ушундай канырык түтөткөн саптардын жаралышын шарттады. А балким, ал ыр саптарына айрым комментарий-түшүндүрмөлөрдүн зарылдыгы деле жок. Ошол трагедияны көтөрсө жалгыз гана Жер көтөрүп турду, ага жалгыз гана Жер күбө эле, ошол үчүн акын:

Мына бул жер – мундуулардын энеси,
мына бул жер - өткөн күндүн элеси...

Ачкалыктан канча адам ал жерде,
калган эле көмүлбөстөн денеси.

Сөөктөрүн карга кузгун мүлжүгөн,
ойлоп көрүп, азыр болуп жаткандай,
кан бузулуп, кайгыланып, сүрдүгөм, – дейт
каңырыгы түтөгөн акын. Отто, окто, ашууларда
кырылып,

жардан кулап, бешик ыйлап, чыңырып,
ушу элим көп кордукту көргөн эл,

Ак-Суу, Турпан, Ак-Ызды кыдырып...
Мүңкүрөгөн эл жансоогалап Турпанды көздөй
кирип барды...

Жамандык жалгыз келбейт. Мөндүрдөй жааган октон, жолдогу азап-тозоктон, бөөдө өлүмдөн алты саны аман калгандар Кытай жергесинде деле жыргап жашап кеткен жок.

Трагедиянын экинчи баскычы мына эми башталды. Андагы кемсинүү, азап, кордук элди бир жолу сөөгүнө жеткире мүңкүрөттү.

Кыргыз прозасында Үркүн трагедиясын

көркөм трансформациялаган көлөмдүү чыгарма - Мукай Элебаевдин «Кыйын кезең» повести менен «Узак жол» автобиографиялык романы. Ырас «Узак жол» жөнүндө көп жазылды, окуу программаларында көп жылдардан бери орун алып, мектеп, жогорку окуу жайларында окутулуп келет, окуу китептери, окуу куралдары, монографиялар жетиштүү эле жазылды. 1916-жылдагы улут трагедиясын мынчалык кеңири планда баяндоо маселесинде бул романдын этаптуу, ири көркөм мурас катары мааниси талашсыз.

Арийне, К. Баялинов да М. Элебаев да бири чакан повестте, экинчиси ири көлөмдүү романда ошол кандуу каргашаны баштан-аяк баяндап, анын себептерин териштирүүнү, андан бир саясий, идеологиялык, социалдык тыянак-бүтүм жасоону көздөшбөгөн чыгаар. Искусстводогу сүрөткердин, көркөм адабияттагы акын, жазуучу же драматургдун милдетине бул кирбейт. Белгилүү нерсе ушул: алар окуяны баяндап берүүнүн трагедиялык жолу, ыкмасы менен ошол каргашалуу окуянын эл турмушунда болуп өткөнүн эки каармандын көзү менен (биринде Ажар, экинчисинде автордун өзү) реалисттик ыкмада көркөм баяндап олтурушат. Улут тарыхында болгон окуяны кийинки муун билип жүрүш үчүн көркөм формада трансформациялоонун ички маңызы, мыйзамдары ушул.

Муну акын, жазуучу, драматург, котормочу жана публицист Аалы Токомбаев да жакшы түшүнгөн. Анын, айрыкча, ыр менен жазылган **“Кандуу жылдар”** романы 1916-жылдагы улут трагедиясын башкалардан, ошондогу замандаштарынан кем эмес чагылдырды. Мындай масштабдуу эпикалык поэзия жаратуу анын замандаштарынын көбүнүн колунан келе бербеген иш эле. Анын масштабдуулугу – турмуштук материалдын (теманын) өзү чоң, окуялары кенен, катышкан каармандарынын саны да арбын. Автор муну отузунчу жылдардан алтымышынчы жылдарга чейин отуз жылдын аралыгында улам кайра редакциялап, оңдоп, кошумчалап жүрүп олтурду. Антсе да анын башкы каармандары (Алымкул, Жунуш, Мурат, Нуржан, Токо, Железнов, Антон, Мария) өзгөргөн жок, автор булардын көркөм образдарына гана кошумчалалымчаларды киргизгени болбосо романдын **“Таң алдында”** деген вариантында кандай болсо ошондой берилген.

Опурталдуу мезгилде опурталдуу теманын үстүнөн иштегени авторго кыйла, кыйла түйшүктөрдү жаратпай койгон жок. Кыркынчы жылдардан алтымышынчы

жылдарга чейинки мезгил аралыгында роман боюнча ар кандай пикирлер жарыяланып жатты. 1948-жылы Ж.Бердибеков, 1949-жылы Ө.Жакишев **“Чындыгы аз чыгарма”**, **“Зыяндуу чыгарма”** сыяктуу сын макалалар жарыяланса, тескерисинче, анын жакшы жактарын белгилеген макалалар (К. Эсенкожоев 1941-жылы, С. Лицкин, М. Богданова 1947-жылы, К. Кулиев 1958-жылы) жарыяланды. М. Шагинян, К. Зелинский, К. Артыкбаев, Ш. Үмөталиев, Б. Маленов сыяктуу адабиятчылар романдын дурус жактыр менен буруш жактарын адилетүү баалашты. Адабият таануу менен адабий сында романга карата кийинки мезгилдерде да ар кандай пикирлер айтылып келди. Эгемендүүлүтүн алгачкы жылдарында, 1992-жылы гана жзуучу А. Стамовдун **“Эркин Тоо”** газетасына **“Үч чындык жана Улуу Үркүн сабактары”** деген макаласы А. Токомбаев тууралуу буга чейин айтылып жүргөн ар кандай пикирлерге чекит койду окшойт.

Опурталдуу тема демекчи, 1916-жылдагы улут трагедиясына алып келген саясий-идеологиялык кырдаалдын өзү, аны көркөм адабиятта трансформациялоонун өзү опуртал болчу. Чыгармадан саясат издөөнүн түпкүрү, себеби да ушул эле. Мынча болду, **“Кандуу жылдар”** романынын темасы менен идеясын тактап алуу зарылдыгы бар. Менин пикиримде, анын темасы 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүш, анын чыгыш себептери менен жүрүшү, жыйынтыктары болсо, анын идеясы – улуу трагедияга дуушар болгон элдин эркиндик үчүн күрөшү, анын ага жетиши болду. Элдин эркинин майтарыл-бастыгы жазуучунун тынчын алып, жан дүйнөсүн козгогон, аны чыгарма жазууга чакырган турмуштагы тигил же бул окуя ошол чыгарманын темасы болсо, ал сөзсүз пафос менен тыгыз байланышта болот. Жазуучунун турмуштук кайсыл теманы (турмуштук материалды) тандап алганы гана эмес, анысын кантип жазуу керек, кандай позициядан туруп жазуу керек, анысынын идеялык багыты кандай болушу керек сыяктуу маселелер да чоң мааниге ээ. Ошол чыгармада автор эмнени айткысы келди – бул анын пафосуна байланыштуу нерсе. Автордун чыгармасынын темасы коомдук, жалпы адамзаттык жана улуттук (алкактык, локалдык) маселелер ошол чыгарманын темасын каңкуулап турушу шарт. Булардын баары жазуучунун аң сезиминде бир учурда жаралат. А.Токомбаев 1916-жылдагы улуттук көтөрүлүш тууралуу ойлонгондо ага чейинки, учурундагы жана анын кийинки

акыбети, ошондогу элдин турмушу, социалдык абал автордун каңырыгын түтөтүп бул чыгарманы жаратууга өбөлгө болду. Ал эми мунун идеясы автордун айтайын деген ою, ал эмнени айткысы келди, мында эмнеге басым жасашы керек – ушуга байланыштуу.

Ошентип, “Кандуу жылдар” романынын темасы 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүш, анын акыбети менен элдин башына келген улуттук трагедия болсо, анын идеясы элдин эркиндике болгон умтулуусу, башын калкалап башка өлкөгө качкан элдин азаттыгы. Элдин эркинин майтарылбастыгы... Романды окуп жатканда окурман эмнелерге көңүл токтогушу керек: Мезгилдин социалдык кырдаалы; көтөрүлүштүн чыгыш себептери; чыгармада ошол тарихый мезгилдеги элдин турмушунун көркөм чагылдырылышы; элдик көтөрүлүштүн кыймылдаткыч күчтөрү, элдин катуу, ырайымсыз жазаланышы; элдин Кытай тарапка качышы, жолдогу көргөн азап-тозоктору; Кытайдагы оор күндөр, элдин ырайымсыздыкка дуушар болушу; Кыргызстанда Кеңеш бийлигинин орношу; романдын көп кырдуулугу, татаал сюжети, ыр менен жазылгандыгы, окуяларынын сүрөттөлүшүнүн кеңдиги, катышкан каармандарынын көптүгү; каармандардын көркөм образдарынын реалдуулугу, окуялардын трагедиялуулугу; чыгармадагы мекенди сүйүү, азаттыкка умтулуу, махабат жана достук темасы; Алымкул, Жунуш, Антон, Мурат, Железнов сыяктуу эл тарабындагы каармандардын аракеттери; элге каршы турган Төлөк, Жанай, Чолпонбай сыяктуулардын образдары; кыргыздарга геноцид алып келген падыша аскерлери, кытай феодалдары жана эл ичинен чыккан кыргыз төбөлдөрү; каармандардын мүнөзүндөгү жекелик жана жалпылык касиет-белгилер; каармандардын образдарын көркөм типтештирүү маселесинин ыңгайлуу чечилиши; романга карата жазылган адабий сындагы К. Артыкбаевдин “А. Токомбаевдин “Таң алдында романы”, А. Садыковдун “Революциянын ырчысы” жана А. Стамовдун “Улуу трагедиялуу чындык” сыяктуу эмгектери. Бул изилдөөлөрдө аталган романдын бир катар артыкчылыктары тууралуу айтылган.

А. Токомбаевдин “Кандуу жылдар” романына карата пикирин жазып жатып, окумуштуу К. Артыкбаев мындай оюн айтыптыр: “Бүткөн чыгарманы кайра оңдоп, жетилтүү жагынан алганда А. Токомбаевдин ыр менен жазылган “Таң алдында” романы

өзгөчө кеп козгоого арзыйт. Чындыгында бул роман А. Токомбаевдин акындык кудуретин толук чагылдырган эпикалык поэзиянын кыл чокусу гана болбостон, жалпы эле жыйырманчы кылымдагы кыргыз поэзиясынын ири жетишкендиктеринин бири”. [3, 338-б.] Аталган романдын 1935-жылы жана 1940-жылы жарык көргөн “Кандуу жылдар” аталыштагы биринчи бөлүмү менен автор 1947-жылы жарыялаган “Таң алдында” аталышындагы экинчи бөлүмү бириктирилип, оңдолуп, кыскартылып, алымча-кошумчалары менен кийин алтымышынчы жылдардын башында гана окурмандарына сунуш кылды. Ал 1991-жылы кайрадан басылды. Бул романдын үзүндүлөрү тээ отузунчу жылдарда эле гезит-журналдардын беттеринде жарыяланып жүргөн. Романдын биринчи китеби жарык көрөөрү менен кыргыз журтчулугуна чагылдгандай тез таркап кетти, ошондогу шартта эң эле окумал чыгарма ушул роман болду.

Ошентип, кыргыз адабий процессинде көлөмдүү роман жазуу ийгилиги дей турган болсок, А. Токомбаевдин “Кандуу жылдар” романы Мукай Элебаевдин автобиографиялык “Узак жол”, Түгөлбай Сыдыкбековдун “Кең суу” жана Касымалы Жантөшевдин “Каныбек” романдарынан кыйла мурда жазылып гана тим болбой, улуттук романистика жанрынын ири роман жазуу ийгилигинин төл башы болуп калды деп айтууга негиз бар.

Колдонулган адабияттар

1. Токомбаев А. Кандуу жылдар: роман. Чыгармаларынын томдугу. – Фрунзе: Кыргызстан, 1885, 323-б.
2. Турдугулов А. Кыргыз классикасы: адабий мурас – руханий дөөлөт башатында: монография. – Бишкек: Кыргызполиграфкомбинат, 2005, 386-б.
3. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы: Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2004, 338-б.

Рецензент: филол.и.к., доцент Турдубаева Н.